

LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA PASAULES PROBLĒMU FONĀ

Pēteris Guļāns,
LZA goda loc.,
Dr. habil. eoc.

Atslēgas vārdi: *Latvijas tautsaimniecība, ekonomiskā atpalicība*

Meklējot iespēju pārvarēt Latvijas ekonomikas katastrofālo atpalicību no pārējām ES valstīm, starp citiem pasākumiem redzamu vietu ieņem dažādi attīstības plāni, stratēģiskās koncepcijas un līdzīgu nosaukumu dokumenti. To sagatavošanā nereti (piem., Nacionālais Attīstības plāns) tiek iesaistīts ļoti daudz valsts iestāžu darbinieku un speciālistu. Diemžēl šādu dokumentu mūžs parasti ir ļoti īss, jo, neilgi pēc skaļas paziņošanas par tā radīšanu un apstiprināšanu, pamazām tiek atzīts, ka tas nav izmantojams tautsaimniecības attīstības problēmu risināšanā, un sākas jauna, līdzīga dokumenta gatavošana, ja ne tajā pašā, tad citā ministrijā. Iznāk, ka plānu izstrādē iesaistītie ierēdņi un pieaicinātie speciālisti ir strādājuši tukšgaitā. Tā kā, neskatoties uz daudzu tautsaimniecības attīstības programmu esamību, Latvijai nav izdevies pārvarēt atpalicību un arī ekonomiskā krīze mūsu valsti skārusi vissāpīgāk, nepieciešams noskaidrot atpalicības galvenos iemeslus. Tie ir vairāki. Šajā rakstā analizēšu tikai divus, manuprāt, nozīmīgākos: pārveides procesā sākumstadijā pieļautās kļūdas un mūsdienu pasaules reālās situācijas ietekmes ignorēšanu.

Pārveidē ieprogrammētais sabrukums

Tautsaimniecības pašreizējā sabrukuma mērogi apzināti vai neapzināti tika ieprogrammēti deviņdesmito gadu sākumā, realizējot no iepriekšējās sistēmas pārmantotās tautsaimniecības pārveidi, tās pielāgošanu funkcionēšanai tirgus attiecību sistēmā. Pārveide balstījās uz iluzoriskiem priekšstatiem par industriālo valstu ekonomiskās sistēmas demokrātismu un labvēlību pret jaunpienācējiem, kā arī par liberālās politikas lomu attīstības veicināšanā. Risinot praktiskos jautājumus, tika pieļautas vairākas kļūdas.

Pirmā attiecas uz sociālisma periodā izveidotā rūpniecības potenciāla pielāgošanu funkcionēšanai jaunajos apstākļos. Latvijā pirms neatkarības atjaunošanas bija augsti industrializēta tautsaimniecība. Rūpniecī-

bā nodarbināto skaits, attiecinot uz 1000 iedzīvotājiem, bija līdzīgs tam, kāds bija visaugstāk industrializētajās pasaules valstīs. Ir saprotams, ka uzņēmumu specializācija, ražošanas iekārtas un tehnoloģija bija būtiski jāuzlabo. Tomēr nevar noliegt, ka viens no vissvarīgākajiem resursiem, kuru, mērķtiecīgi izmantojot, varēja veidot kā laikmetam atbilstošu tautsaimniecības potenciālu, bija iedzīvotāju uzkrātā rūpnieciskā darba pieredze. Tas ne tikai netika darīts. Gluži otrādi, tika proponēts uzskats, ka iepriekšējā periodā radītie lieli uzņēmumi Latvijai nav vajadzīgi. Šādu nostādni, ar citu politiķu klusējošu atbalstu, pārveides sākumstadijā, proponēja Ministru prezidenta (Valda Birkava) biedrs un ekonomikas ministrs Ojārs Kehris. Izvirzot pareizu tēzi, ka ražošanas apjomam jāpieaug uz konkurētspējīgas produkcijas rēķina,

un norādot uz eksporta veicināšanas, kapitāla un finanšu tirgus veidošanas un privatizācijas svarīgumu, viņš apgalvoja, ka tas "...radīs priekšnoteikumus, lai idejām bagāti cilvēki varētu radīt produktus un pakalpojumus, kas vajadzīgi (..) iedzīvotājiem". Tātad ražošanu attīstīs "idejām bagāti cilvēki" tukšā vietā, bez ražošanas pamatlīdzekļiem (ēkām, iekārtām, inženiertīkliem ...). Tālāk vēl skaidrāk: "Tādējādi tiks kompensēta padomju laikā uzcelto uzņēmumu nenovēršamā bojāeja. Jo ātrāk notiks šī bojāeja, jo tas būs labāk no ekonomiskā viedokļa."¹ Lielie uzņēmumi patiešām sabruka, bet solītais labums parādījās ar lielu minusu.

Otrā attiecas uz valstij piederošo uzņēmumu privatizāciju. Tā notika formāli. Par privatizācijas galveno mērķi noteica īpašuma formas maiņu — valsts un pašvaldību īpašumu aizstāt ar privāto, apgalvojot, ka tas automātiski darbosies sabiedrības interesēs. Uzdevums privatizācijas procesā rūpēties par tirgus attiecību sistēmā konkurētspējīgu uzņēmumu izveidi netika pat minēts. Īpašuma restitūcijas jautājumus risināja, nevis analizējot situāciju pasaulē un prognozējot tās iespējamās izmaiņas nākotnē, bet mēģinot dabā maksimāli atjaunot situāciju, kāda bija līdz 1940. gada 22. jūlijam, resp., atjaunot pagātni. Rezultātā radās īpašuma subjektu uz zemi un uz tās uzbūvētā objekta nesakritība, kas būtiski apgrūtināja lielo rūpniecības uzņēmumu privatizāciju, kā arī sarežģīja to un arī sociālās sfēras objektu, ieskaitot daudzdzīvokļu mājas, tālāku darbību. Daudzu uzņēmumu privatizācijas process ilga vairākus gadus. Atrodoties "privatizējamā" statusā, tie praktiski nevarēja saņemt kredītus, kas nepieciešami normālai funkcionēšanai, tāpēc uzņēmumi neizbēgami kļuva maksātnespējīgi un tika likvidēti. Privatizācijas procesa kvalitāti raksturo tas, ka vairāk kā pusi uzņēmumu privatizēja ar likvidācijas metodi, resp., to ražošanas iekārtas pārdeva par metāllūžņu cenu. Rezultātā ekonomiskais potenciāls, ko ietvēra daudzu desmitu tūkstošu kvalificētu

darbinieku rūpnieciskā darba tradīcijas un pieredze, zaudēja vērtību. No iepriekšējās sistēmas pārmantotais rūpniecības potenciāls praktiski tika iznīcināts.

Trešā attiecas uz lauksaimniecības pārveidi. Tā notika, atjaunojot pirmspadomju laika sīksaimniecību sistēmu, turklāt vēl vairāk to sadrumstalojot. Radikālās pārmaiņas (ražošanas koncentrācija mazākā saimniecību skaitā), kas pasaules agrārā sektorā bija notikušas periodā pēc Otrā pasaules kara, tika ignorētas. Sākotnēji izveidojās liels skaits mazproduktīvu naturāla rakstura sīksaimniecību. Mūsdienīgu, pasaules tirgū konkurētspējīgu saimniecību izveides process ieilga.

Nosauktos un citus tautsaimniecības attīstību bremzējošus risinājumus izstrādāja un realizēja valsts likumdošanas un pārvaldes institūcijas. To lēmumi faktiski nesāņēma sabiedrības nosodījumu. Iedzīvotāju vairākums acīmredzot iepriekšējā sistēmā iedibinātās kārtības iespaidā — ka visus galvenos jautājumus izlemj "augšas" — neizrādīja nopelumu vai pretestību risinājumiem, kas sagrāva valsts tautsaimniecību un ierindoja Latviju starp nabadzīgākajām Eiropas valstīm.

Tās bija subjektīva rakstura grūtības un sarežģījumi, ko mērķtiecīgi vai arī nezināšanas dēļ radīja tā laika likumdevēji un atbildīgie izpildvaras darbinieki. Bija arī objektīvie jeb ārējie apstākļi, kuru ietekmi Latvijas politiķi pilnīgi izslēgt nevarēja, tomēr, mērķtiecīgi darbojoties, varēja tos mazināt. Te būtiskākais — līdz ar PSRS sabrukumu — bija produkcijas realizācijas tirgus straujš sarukums, kā arī garantētas pieejas zudums izejvielu resursiem. Šīs un citas objektīvas rakstura grūtības bija ne tikai Latvijai, bet visām pēcsociālisma valstīm. Pārveides procesā pieņemto risinājumu atbilstības konkrētajiem apstākļiem objektīvs kritērijs ir sasniegto rezultātu salīdzinājums pie mums un citās valstīs, kurās situācija bija līdzīga. Krituma mērogi ir pretēji proporcionāli pārveides kvalitātei. Latvija no pārējām pēcsociālisma valstīm jau 90. gadu vidū atšķīrās

LETONIKAS AVOTI

ar vislielāko tautsaimniecības potenciāla kritumu. Pārveides procesa kvalitāti ilustrē tautsaimniecības potenciāla salīdzinājums Latvijā un kaimiņvalstīs pirms pārveides un piecus gadus pēc tās sākuma (nacionālā ienākuma 1990. gadā un IKP 1995. gadā apjoms uz iedzīvotāju) procentos:

	1990 ²	1995 ³
Latvija	100,0	100,0
Lietuva	72,7	122,2
Igaunija	88,8	125,7

Kļūdas pārveides realizācijā īpaši smagi iespaidoja ražojošo nozaru stāvokli. Pirmajos piecos neatkarības gados pievienotā vērtība (PV) lauksaimniecībā un mežsaimniecībā samazinājās gandrīz divas reizes, rūpniecībā — 2,8 reizes un būvniecībā pat 7,8 reizes. Latvija no visattīstītākās kļuva par atpalikušāko Baltijas, diemžēl ne tikai Baltijas, mērogā. Notikušais rūpniecības un citu preču ražošanas nozaru sabrukums kļuva par dabīgu lāstu, kurš būtiski ierobežoja tautsaimniecības attīstības iespējas turpmākajos gados. Likvidēt šī "lāsta" ietekmi nav pratusi vai arī nav mērķtiecīgi centusies neviena no ātri rotējošajām turpmākajām valdībām.

Vērtējot Latvijas ekonomikas situāciju pirms 2008. gada krīzes, nereti tiek apgalvots, ka tā laika valdība pieļāvusi tautsaimniecības "pārkaršanu". Šāds vērtējums nav korekts attiecībā uz visu tautsaimniecību. Vai var runāt par pārkaršanu, ja miera laika apstākļos 1990. gada IKP apjoma sasniegšanai bija nepieciešami 15 gadi un 17 gadu laikā (2007. gadā) tas tika pārsniegts tikai par 28,2%? Reālo Latvijas tautsaimniecības stāvokli raksturo tas, ka pirmskrīzes 2007. gadā ražošanas jeb tirgojamo nozaru potenciāls ievērojami atpalika no 1990. gada līmeņa. Pievienotās vērtības (PV) apjoms bija: lauksaimniecībā un mežsaimniecībā 72,4%, rūpniecībā 65,2, būvniecībā 49,9. Tikai transportā un sakaros 1990. gada līmenis tika pārsniegts par 55%, galvenokārt pateicoties sakaru nozares attīstībai (dārgo telekomu-

nikāciju sistēmu un interneta ienākšanai). Kopējā PV tirgojamās nozarēs bija par 24% mazāka nekā 1990. gadā. Savukārt pakalpojumu nozarēs PV, salīdzinot ar 1990. gadu, palielinājās 3,6 reizes. To izaugsmi ("pārkaršanu") ar valdības klusējošu atbalstu nodrošināja ārējie kredītresursi. Zūdot tiem, Latvija nokļuva dziļā bedrē.

Mūsu pašreizējo traģisko situāciju nosaka tirgojamo nozaru, īpaši rūpniecības zemais potenciāls. PV apjoms rūpniecībā, attiecīnot uz vienu iedzīvotāju, Latvijā pirmskrīzes, 2007. gadā, bija mazāks nekā Polijā — 1,6 reizes; Lietuvā — 1,8; Igaunijā — 1,9; Slovākijā — 2,6; Slovēnijā — 3,1; Luksemburgā — 3,3; Somijā — 3,8 un Īrijā — 4,6 reizes. Ir acīmredzams, ka viens no galvenajiem nosacījumiem Latvijas fatālās atpalicības pārvarēšanai un izkļūšanai no 90. gadu sākumā radītās bedres ir mūsdienīgas rūpniecības izveide. Atzīstot šādu kategorisku nepieciešamību, jāapzinās, ka to nevar izdarīt tikai ar literāri daiļskanīgu plānu sarakstīšanu. Latvija, kā Pasaules Tirdzniecības organizācijas dalībvalsts, ir atvērta citu zemju ražojumiem, tās uzņēmumiem jābūt konkurēt spējīgiem kā ārējā, tā arī vietējā tirgū. Risinot saimniecisko objektu veidošanos un prognozējot darbību, būtiski ir vadīties no to funkcionēšanas ārējā fona — tā diktētajiem ierobežojumiem un pavērtajām iespējām.

Pasaules resursi un apdzīvotība

Mūsdienu globalizācijas pakāpē veidojas atvērta tautsaimniecības, mazinās atsevišķu valstu noslēgtība cilvēka dzīvei nepieciešamo resursu ieguvē un izmantošanā. Svarīga laikmeta īpatnība, īpaši mazo valstu gadījumā, ir saimniecisko objektu teritoriālā novietojuma un to īpašnieku valstiskās piederības nesakrītība. Lielie un arī vidēja mēroga, uz pasaules tirgu orientētie uzņēmumi parasti pieder citu valstu rezidentiem vai starpnacionālajām korporācijām. Tas būtiski mazina valsts, kurā šāds objekts funkcionē, iespējas plānot un

regulēt tā attīstību. Lai objekts saglabātu un attīstītu darbību Latvijā, tā īpašniekiem jābūt ieinteresētiem to darīt šeit. Šo ieinteresētību galvenokārt nosaka iespēja gūt peļņu ne mazāku kā citās valstīs. Starp "citām valstīm" pašreizējā periodā arvien lielāku vietu ieņem Ķīnas Tautas Republika, bet ne tikai. Zemā darba samaksa padara tās pievilcīgas lielajām korporācijām savu ražotņu izvietojšanai, attiecīgi sašaurinot darbību Eiropas valstīs. Produkcijas izlaidi palielina arī šo valstu rezidenti piederošie uzņēmumi. Eiropa un arī Amerika acīmredzot nevarēs ilgstoši konkurēt ar minētajām jaunattīstības valstīm, saglabājot vēsturiski izveidojušos atšķirību no tām darba samaksas un iedzīvotāju dzīves līmeņa jomā. Stāvokli sarežģī tas, ka pānākt iedzīvotāju dzīves (darba samaksas un patēriņa) līmeņu izlīdzināšanu, paaugstinot to tajās valstīs, kurās tas atpaliek no augstākā, nepazeminot pēdējo, nav iespējams, jo zemeslodes resursi šādu iespēju nedod. Šīs tendences, būdamas globālas, rada papildu grūtības Latvijai investīciju piesaistē un jaunu rūpniecības uzņēmumu izveidē, kas būtu spējīgi iegūt savu nišu pasaules tirgū.

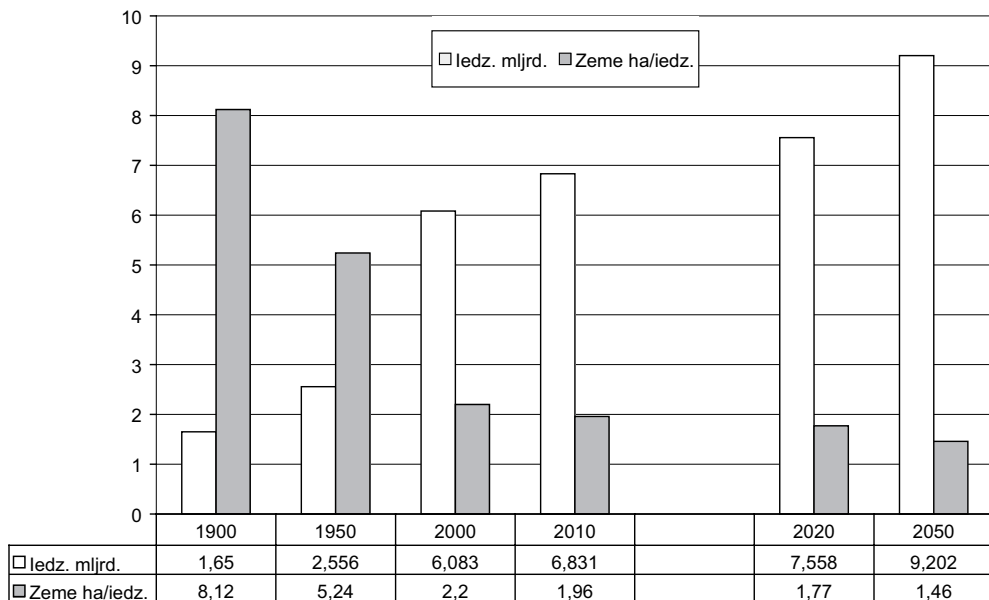
Produkcijas realizācijas sarežģījumi ir viens no Latvijas atpalcības pārvarēšanu ierobežojošiem iemesliem. Otrs, ne mazāk svarīgs, ir kopējās pasaules galvenās pret-runas saasināšanās. Pasaules iedzīvotāju daudzums ir pārsniedzis skaitu, kura eksistenci, saglabājot esošo patēriņa līmeni, var nodrošināt zemeslodes resursi. Planēta jau ir pārapsūdzota, bet iedzīvotāju skaita pieaugumam gals nav redzams. Pēdējos 300 gados zemeslodes kopējais iedzīvotāju skaits palielinājās desmit reizes. Tas ik gadu pieaug par ~ 75 miljoniem. Tā kā zemes platība ir konstanta (~50,6 miljardi ha), attiecīgi sarūk platība uz vienu iedzīvotāju. Turklāt lielāko daļu zemes virsmas aizņem ūdeņi un ledāji (37,5 miljardi ha). Iespaidīga ir arī mazproduktīvā tuksnešu un pustuksnešu daļa (4,2 miljardi ha). Ekoloģiski produktīvā sauszemes teritorija veido 8,9 miljardus ha.

Izdarot agrotehniskus pasākumus, šo platību var nedaudz palielināt un tās produktivitāti uzlabot. Cilvēces vajadzību apmierināšanai kalpo arī pasaules okeāni un jūras. Lai gan ūdeņiem klātās teritorijas vienības bioloģiskā produktivitāte ir mazāka nekā sauszemes platībām, tomēr tās ir ievērojams bioloģisko resursu avots un CO₂ absorbēšanas līdzeklis. Nosakot zemeslodes kopējo bioloģisko kapacitāti, dažādas produktivitātes sauszemes un ūdeņu resursus summē, izmantojot vienotu tā saucamo globālā hektāra (gha)⁴ rādītāju. Atsevišķu zinātnieku veiktie aprēķini par kopējo zemeslodes bioloģiski produktīvo platību nav gluži vienādi. Tie ir robežās no 11,2 līdz 13,4 miljardiem globālo hektāru⁵. Palielinoties iedzīvotāju skaitam, attiecīgi sarūk platība attiecinātā uz vienu iedzīvotāju. Veidojot 1. attēlu, aprēķinos pieņemts maksimālais lielums (13,4 mljrd. gha). Tā kā precīzu datu par agrākajiem gadiem nav, aprēķinā pieņemts, ka zemeslodes bioloģiski produktīvā platība šajā laikā bija konstanta. Tas nedaudz palielina cilvēces nodrošinājumu ar tai nepieciešamajiem resursiem iepriekšējos gadsimtos. Iedzīvotāju skaits aizgūts no ASV statistikas publikācijas⁶, kurā visai pieticīgi prognozēts to pieaugums nākotnē.

Augot zemeslodes iedzīvotāju skaitam, attiecīgi sarūk zemes platība uz vienu iedzīvotāju. 2010. gadā tā ir mazāka par 2 ha, jeb pāri par četrām reizēm mazāka nekā bija 20. gs. sākumā. Turpmākajos 40 gados, pat pieņemot relatīvi pieticīgu iedzīvotāju skaita palielinājumu, tā samazināsies vēl par pushektāru (25%).

Cilvēka patērēto resursu (faktisko vai plānoto) iegūšanai nepieciešamo platību, tāpat kā biokapacitāti, izsaka globālos hektāros. To veido zemes daudzums, kas nepieciešams pārtikas, apģērba izejvielu, energoresursu iegūšanai, mājokļu un citu būvju izvietojšanai, atkritumu apglabāšanai un izmešu absorbēšanai. Visu šo patēriņu kopumu, izteiktu zemes platībā, sauc par ekoloģiskās pēdas nospietumu.

1. att. Pasaules iedzīvotāju skaits un zemes platība uz iedzīvotāju

Ekoloģiskās pēdas nospieduma jēdzienu izstrādāja Kanādas zinātnieks Viljams Rīss (*William Rees*) kopā ar savu studentu vēlāko zinātnieku un Globālā Pēdas nospieduma tīkla (*Global Footprint Network*) prezidentu Matisu Vakernaidželu (*Mathis Wackernagel*). Viņu pirmā šim jautājumam veltītā grāmata (*Our Ecological Footprint*) publicēta 1996. gadā un vēlāk pārtulkota un izdota vairākās citās valodās, arī latviešu valodā.⁷ Ekoloģiskās pēdas nospieduma pētniecība plaši izvērsās šī gadsimta sākumā: šinī jomā pētījumus veic vairāk nekā simts organizāciju, ekoloģiskās pēdas nospiedumu un biokapacitāti rēķina 204 valstu teritorijām un reģioniem.⁸ Latvijā šos jautājumus pēta sabiedriskās organizācijas (Pasaules Dabas fonds u.c). Vairākus saturīgus rakstus publicējis Jānis Brizga.

Saskaņā ar problēmas pētnieku aprēķiniem pasaules mērogā līdz 20. gs. astoņdesmitajiem gadiem zemeslodes bioloģiskā kapacitāte, attiecināta uz vienu iedzīvotāju, pārsniedza to ekoloģiskās pēdas nospiedu-

mu. Astoņdesmito gadu pirmajā pusē iestājās relatīvs līdzsvars. Turpmākajos gados, augot iedzīvotāju skaitam un to patēriņa apjomam, izveidojās arvien pieaugošā neatbilstība starp zemeslodes bioloģisko kapacitāti un cilvēces kopējo ekoloģiskās pēdas nospiedumu. Lai gan atsevišķu pētnieku kolektīvu aprēķinātie pārsniegumi nedaudz atšķiras, tie visi uzrāda tā esamību un izteiktu pieauguma tendenci. Saskaņā ar šajā rakstā izmantoto avotu 2005. gadā cilvēces kopējais ekoloģiskās pēdas nospiedums par 44% pārsniedza zemeslodes bioloģisko kapacitāti.⁹ 20. gs. astoņdesmito gadu nogalē ir sākusies un notiek intensīva zemeslodes bioloģisko resursu “noēšana”. No šī fakta izriet nepatīkams secinājums: radikāli likvidēt nabadzību pasaulē, tikai efektīvāk izmantojot zemeslodes biokapacitāti, vairs nav iespējams. Viens no pārliecinošākiem apliecinājumiem teiktajam ir valstu (īpaši lielvalstu) nespēja Kopenhāģenas konferencē vienoties jautājumā par izmešu atmosfērā samazinājumu.

Ekoloģiskās pēdas nospieduma atšķirības

Nabadzības samazināšana ir starp galvenajām 21. gs. problēmām. Šis jautājums parasti ir arī lielvalstu augstāko vadītāju regulāro sanāksmju darba kārtībā. Apspriežu rezultātā nereti tiek panākta vienošanās par nabadzīgo valstu parādu daļēju norakstīšanu, tā kā šie parādi praktiski tāpat nav atgūstami. Taču to norakstīšana manāmus rezultātus arī nav devusi. Cilvēces lielākā daļa dzīvo

trūkumā. Lielas cilvēku masas jaunattīstības zemēs cieš no uztura nepietiekamības, bet apmēram 1,1 miljards arī no kvalitatīva ūdens trūkuma.¹⁰

Pieejamo resursu ierobežotība izslēdz iespēju radikāli samazināt izveidojušās starpvalstu atšķirības iedzīvotāju patēriņa līmeni. Turklāt valstīs ar zemu patēriņa līmeni parasti ir arī augsts iedzīvotāju skaita palielinājuma rādītājs, kas, pat pieaugot izmantojamo resursu apjomam, mazina iespēju palielināt vidējo

Lielākās un mazākās ekoloģiskās pēdas un iedzīvotāju skaita palielinājuma rādītāji

Valstis	Ekoloģiskā pēda 2002. gadā gha/iedz. ¹¹	Vidējais iedz. palielinājuma indekss 1990–1995 ¹²
Lielākie		
Apvienotie Arābu Emirāti	10,6	2
Amerikas Savienotās Valstis	9,7	0,8
Grenlande	7,7	0,1
Bahamas	7,7	1,8
Kanāda	7,5	1,0
Kuveita	7,4	3,1
Austrālija	7,0	1,0
Somija	6,8	0,3
Jaunzēlande	6,1	1,0
Mazākie		
Nepāla	0,61	2,4
Kongo Demokr. Republika	0,58	2,8
Zambija	0,58	2,3
Malāvi	0,57	2,5
Haiti	0,57	1,7
Kambodža	0,55	2,3
Bangladeša	0,47	1,7
Somālija	0,23	4,2
Afganistāna	0,11	2,9

LETONIKAS AVOTI

patēriņa līmeni. Atšķirību iedzīvotāju patēriņa līmenī uzskatāmi ilustrē tabulas skaitļi.

Atstājot ārpus salīdzinājuma valstis, kurās augstu patēriņu (ekoloģiskās pēdas nospiedumu) nodrošina bagātās naftas iegulas (AAE, Kuveita), redzama milzīga atšķirība starp bagātajām un nabadzīgajām valstīm. Viena iedzīvotāja vidējais patēriņa līmenis ASV pārsniedza Afganistānas rādītāju 88 un Somālijas — 42 reizes. No Eiropas valstīm lielākais ekoloģiskās pēdas nospiedums bija Somijā, kas attiecīgi 62 un 30 reizes pārsniedza minēto jaunattīstības valstu līmeni. Arī citās jaunattīstības valstīs ekoloģiskās pēdas nospiedums ir ļoti zems. Raksturīgi, ka šajās valstīs ir arī ļoti augsts iedzīvotāju skaita palielinājumu temps. To būtiski ietekmē zemē valdošā reliģija un izveidojušās tradīcijas, ko apliecina iedzīvotāju skaita palielinājuma rādītāji arī dažās bagātajās valstīs.

Atšķirības iedzīvotāju labklājības līmenī nav jaunas. Tās veidojās pakāpeniski atbilstoši katras valsts konkrētajiem apstākļiem, to prasmei un iespējām izmantot savas valsts un arī citu teritoriju resursus. Līdz zināmam laikam izveidojušās atšķirības īpašas problēmas neradīja. Situācija radikāli mainās mūsdienu vispārējās globalizācijas laikmetā. Transporta un sakaru sistēmu pašreizējā attīstības pakāpe veido vienotu pasauli, un iepriekšējos gadījumos izveidojušos radikālo atšķirību starpvalstu dzīves līmenī būtiska samazināšana arvien noteiktāk kļūst par pasaules kopējo problēmu. Uzskatāmi to apliecina starpvalstu pūliņi mazināt reālās briesmas, ko tām rada tabulā minēto divu pēdējo valstu iedzīvotāju bezcerīgās situācijas saglabāšanās.

Lai pārvarētu atšķirības patēriņa līmenī, ir divas iespējas: radikāli samazināt pasaules iedzīvotāju skaitu vai būtiski pazemināt patēriņa (dzīves) līmeni attīstītajās valstīs. Pieredze rāda, ka vismaz izveidojušos uzskatu gaismā šīs iespējas ir vairāk teorētiskas, diskutējamas, nekā praktiski realizējamas. Ir labi saprotams, ka neviena industriālo valstu valdība neriskēs izstrādāt un realizēt prog-

rammu, kas jūtami mazinātu tās iedzīvotāju patēriņa līmeni. Šāda iecere nevar būt vēlētāju atbalstu, jo tas nozīmētu atteikties no tiem labumiem, kas iegūti daudzu iepriekšējo paaudžu darbošanās laikā. Un tomēr mūsdienu pasaule nevar izlikties neredzam problēmas esamību un akūtu nepieciešamību rast tās risinājumu. Vecais sakramentālais jautājums — ko darīt, joprojām ir darba kārtībā.

Pirmais jautājums ir — vai iespējams un kā regulēt pasaules iedzīvotāju skaitu. Tas, ka zemeslode ir pārapsdzīvota, nav apstrīdams. Pat pie pašreizējā trūcīgā vidējā patēriņa līmeņa, kas atbilst ekoloģiskās pēdas 2,6 gha/iedzīvotāju, pieļaujamā zemeslodes biokapacitāte (1,8 gha) tiek pārsniegta par 0,8 gha jeb 44%. Tātad, lai saglabātu tagadējo vidējo dzīves līmeni un nenoēstu nākamo paaudžu resursus, pasaules iedzīvotāju skaits būtu jāsamazina vismaz par 44%. Situāciju sarežģī tas, ka attīstītajās valstīs šī problēma praktiski nav aktuāla, jo zemās dzimstības dēļ daudzās valstīs vērojams depopulācijas process.

Iedzīvotāju skaita regulēšanai acimredzot jānotiek jaunattīstības valstīs. Šāda pasākuma realizāciju padara gandrīz neiespējamu nabadzīgajās valstīs iesakņojušās tradīcijas, izpratnes trūkums par stāvokļa nozīmīgumu un arī neticība ieteikumiem, kas nāk no turīgajām rietumu zemēm. Arī rietumvalstīs vēl nav radīti argumentēti, pasaules pārstāvniecības institūcijās akceptēti ieteikumi problēmas risināšanai. Šo robu mēģina aizpildīt atsevišķi enerģiski, bagāti un pasaulē pazīstami cilvēki. Tā Bils Geits (*Bill Gates*) Longbičas Kalifornijas TED2010 konferencē, starp citu, paziņoja — ja tiks veikti reāli darbi pie jaunām vakcīnām, veselības aprūpes un reprodūktīvās veselības pakalpojumiem, iedzīvotāju skaitu pasaulē iespējams samazināt par 10 vai 15 procentiem. Un vēl skaidrāk, ka viņš gaida vakcīnas, kuru lietošana samazinās iedzīvotāju skaita pieaugumu. Geits kopā ar Vorenu Bafetu (*Warren Buffet*) un Dāvidu Rokfelleru (*David Rockefeller*) apvienojās, nosaucot savu organizāciju par Labumu klubu (*Good Club*). Šī

it kā cilvēcei vajadzīgā iniciatīva nav guvusi vispārēju atzinumu un pozitīvu vērtējumu. Vēl vairāk, daži kritiķi te saskata mēģinājumus ieviest jaunu eigēnikas veidu, ar bērnu (meiteņu) vakcinēšanu padarot sievietes nespējīgas saglabāt grūtniecību. B. Geitsa un citu pasaules bagātāko cilvēku iniciatīvas analīzi un apcerējumā asu kritiku sniedzis Viljams Engdāls (*William Engdahl*): Bills Geitsa runā par vakcinām, lai samazinātu pasaules iedzīvotāju skaitu (*Bill Gates Talks About Vaccines to Reduce World Population*).¹³

Ieteikumi un to kritika apliecina šīs neapšaubāmi svarīgās problēmas risinājuma sarežģītību. Ir acīmredzams, ka samazināt pasaules iedzīvotāju skaitu varēs tikai tad, ja to kā neapstrīdamu nepieciešamību atzīs tās tautas un attiecīgās reliģiskās pārliecības cilvēki (vispirms, to reliģiskās autoritātes), kuri šo pieaugumu rada. Tie pieder pasaules nabadzīgāko un neizglītoto tautu slānim. Nav izslēgta iespēja izmantot arī vakcīnas un citus medicīnas līdzekļus. Absolūti skaidrs tomēr ir tas, ka lēmums par to lietošanu jāpieņem cilvēkiem, uz kuriem tas attiecas. Ir niecīgas cerības, ka Rietumvalstu un īpaši to bagātāko cilvēku piedāvājumi radikālu pasākumu veikšanai radīs izpratni un gatavību tos izmantot. Augsts dzimstības un arī mirstības līmenis ir cilvēku neizglītības sekas. Analfabētisma pārvarēšana, šķiet, ir pirmais nosacījums demogrāfisko problēmu risināšanas jomā. Tādēļ, šķiet, labākus rezultātus varētu sasniegt, ja pasaules bagātnieku labdarības fondus vairāk izmantotu nabadzīgo valstu iedzīvotāju izglītošanai.

Otra ne mazāk nozīmīga un sarežģīta problēma ir starpvalstu un starpreģionu atšķirību mazināšana iedzīvotāju dzīves līmeņa ziņā. Atšķirību esamība izslēdz iespēju pārliecināt nabadzīgo valstu iedzīvotājus par nepieciešamību radikāli ierobežot dzimstību. Dzīves līmeņa atšķirības, mērojot to ar ekoloģiskās pēdas nospiedumu, izteiktu gha uz iedzīvotāju, ir ļoti lielas. 2006. gadā tas bija: Ziemeļamerikā (ASV, Kanāda) 8,7; Eiropā

4,5; Latīņamerikā 2,4; Āzijā 1,5 un Āfrikā 1,4 gha.¹⁴ Turklāt šo pasaules daļu ietvaros ir būtiskas novirzes no vidējā rādītāja. Tā kā zemeslodes resursi ir determinēti, izlīdzināt patēriņa līmeni var, tikai samazinot to tajās pasaules valstīs, kurās tas ievērojami pārsniedz vidējo (2,6 gha/iedz.), vai pareizāk — vidēji pieļaujamo (1,8 gha/iedz.). Augot iedzīvotāju skaitam, vidējie un pieļaujamie patēriņa apjomi nenovēršami sarūk. Pieņemot, ka attīstītās valstīs nav ieinteresētas un to valdības nav spējīgas veikt pasākumus, kas pazeminātu to iedzīvotāju dzīves līmeni, veidojas it kā bezizeja. Un tomēr nav tāda stāvokļa, no kura nebūtu izejas, ja ne labprātīgas, tad piespiedu kārtā.

Problēmas risināšanā bez minētās iedzīvotāju skaita ierobežošanas, saskatāmas divas iespējas: cerības vai ilūzijas uz tehniskā progresa atklātajām iespējām un starpvalstu konkurences radītais piespiedu risinājums.

Cerības uz tehniskā progresa radītajām iespējām izriet no tā, ka nedaudz vairāk par pusi pasaules vidējā ekoloģiskās pēdas nospieduma veido tā saucamā oglekļa pēda, resp., CO₂ absorbēšanai nepieciešamās platības. Turklāt augsta ienākuma valstīs šī daļa ir 63%, vidēja ienākuma — 45% un zema ienākuma — tikai 26%.¹⁵ CO₂ saturošu izmešu loma zemeslodes bioloģisko resursu "noēšanā" diktē nepieciešamību intensificēt pētījumus šī kaitējuma radikālai mazināšanai. Iespējas panākt vajadzīgās izmaiņas, pilnveidojot oglekli saturošu degvielu izmantojošās enerģētiskās ierīces, ir ļoti minimālas. Radikāls risinājums iespējams, tikai ieviešot tādas enerģijas nesējus un tās ieguves metodes, kas izslēdz CO₂ rašanos. Pasaules pieredze kodolenerģijas izmantošanā rāda, ka arī tā nav pilnīgi "tīra". Vēl sarežģītāk ir aizstāt fosilo energonesēju mobilajās iekārtās. Diemžēl saskaņā ar pieejamo informāciju, tālāk par atsevišķiem dārgiem eksperimentiem šie pētījumi nav tikuši.

Objektīvus nosacījumus starpvalstu patēriņa līmeņa izlīdzināšanai rada globalizācijas

likumsakarības. Tā kā valstīs ar zemu patēriņa līmeni zems arī darba samaksas līmenis, šeit dislocētie saimnieciskās darbības objekti ir konkurētspējīgāki, salīdzinot ar līdzīgiem, kas funkcionē bagātājās rietumvalstīs. Konkurences spiediena ietekmē pēdējie būs spiesti vai nu pārtraukt ražošanu, palielināt niecīgus pabalstus saņēmēju bezdarbnieku skaitu vai arī būtiski samazināt strādājošo atalgojumu. Saruks arī valstu budžetu ieņēmumi. Patēriņa līmenis turīgajās valstīs pazemināsies. Šādas izmaiņas, šķiet, neizbēgamas, jo sistemātiski sarūk izstrādājumu un citu darbību klāsts, kurās rietumvalstīm bija monopols pasaules tirgū. Pakāpeniski veidojas situācija, ka preču un dažu pakalpojumu cenas un attiecīgi darba samaksas un dzīves līmenis Rietumvalstīs tuvināsies tam, kāds ir Ķīnā, Indijā un citās valstīs ar strauji augošo ekonomiku. Nav izpētīts, bet ļoti iespējams, ka pašreizējā budžeta deficīta rašanos vairākās ES valstīs ietekmējuši arī minēto jaunattīstības valstu diktētie tirgus nosacījumi. Tie padarīja vājāko ES valstu uzņēmumus nespējīgus izturēt konkurences spiedienu. Rezultātā samazinājās ražošana un attiecīgi iedzīvotāju nodarbinātība un nodokļu ieņēmumi budžetā ar visām no tā izrietošām sekām.

Minētie globālās situācijas fragmenti rāda, ka pārrēķināmā nākotnē neizbēgama konkurences saasināšanās ne tikai starp pašlaik attīstītajām un jaunattīstības valstīm, bet arī starp Rietumvalstīm, jo katrai no tām būs jācīnās par sava stāvokļa saglabāšanu. Latvija nevar palikt ārpus šīs konkurences cīņas un naivi cerēt uz situācijas automātisku uzlabošanu. Gluži otrādi, tēze, ka "slīcēju glābšana ir pašu slīcēju darīšana", darbosies dzelžaini.

Latvijas dažas problēmas

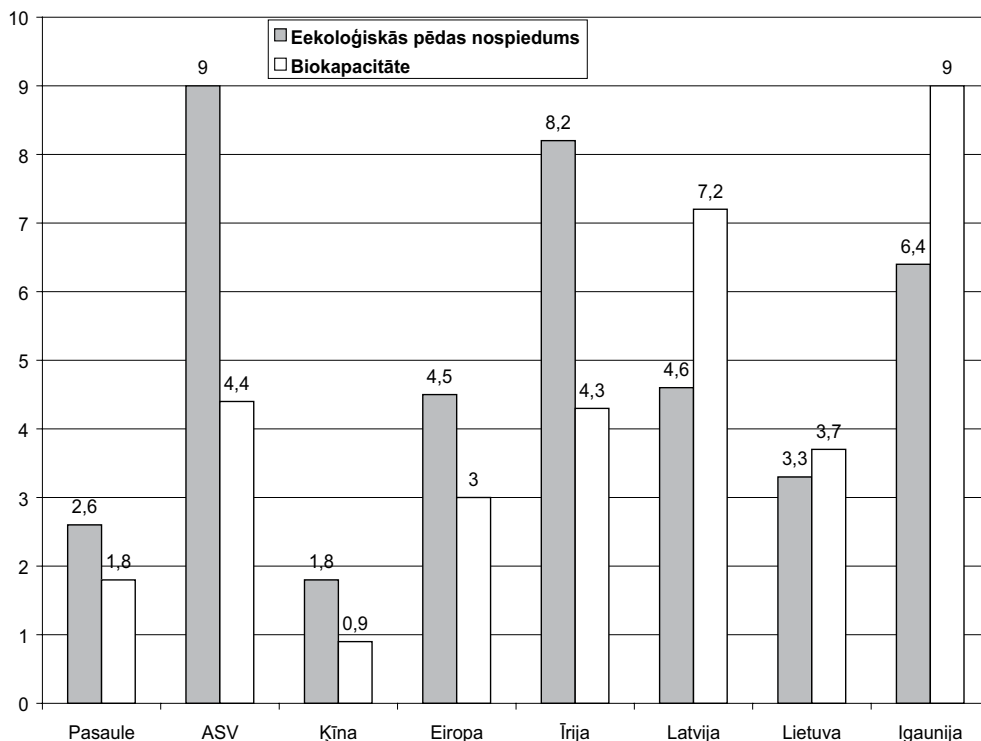
No īsā pasaules problēmu pārskata izriet, ka jebkurai valstij nodrošināt savas ekonomikas izaugsmi ir sarežģīts uzdevums. Latvijas stāvokli aprūpina tas, ka tā ir viena no atpalikušajām mazajām ES valstīm. Daži atpalicības iemesli minēti raksta sākumdaļā. Gadi

pēc neatkarības atgūšanas ir laika posms, kad iedzīvotāju skaits pasaulē strauji palielinājās — 20 gados par 1568 miljoniem jeb gandrīz par 30%. Latvijā šajā laikā norisa pretējs process — iedzīvotāju skaits saruka par 438 tūkstošiem jeb 16,3%. Samazinājums ir divu demogrāfijas procesu — emigrācijas un negatīvā dabiskā pieauguma — sekas. Abiem minētajiem procesiem ir kopējs pamats — ekonomikas sabrukuma un stagnācijas radītā sociālā nedrošība. Ja cilvēkiem nav stabila darba un ienākumu, nav pārliecības, ka tādi būs pārrēķināmā nākotnē, tie izvēlas meklēt nodarbošanos citās valstīs un izvairās no pēcnācēju radīšanas. Valsts pamatiedzīvotāju skaita sarukuma un īpaši latviešu nācījas iznikšanas novēršana nav panākama ar aicinājumiem un patriotiskiem saukļiem. Tā ir tieši atkarīga no sekmēm tautsaimniecības stabilizēšanā — stabilas konkurētspējīgas ekonomikas izveidē.

Latvijas atjaunotās neatkarības gadi ietilpst periodā, kad pasaulē, strauji augot iedzīvotāju skaitam, padziļinājās jau astoņdesmito gadu nogalē iezīmējusies neatbilstība starp zemeslodes iedzīvotāju skaitu un to eksistencei nepieciešamajiem resursiem. Cīņa par dabas resursiem kļūst arvien asāka. Latviju šī pasaules galvenā pretruna it kā neskāra, jo, samazinoties iedzīvotāju skaitam, palielinās bioloģisko resursu apjoms attiecībā uz iedzīvotāju. Piebildīsim, ka šādas izmaiņas vērtējamas kā pozitīvi — veido nosacījumus ekonomikas attīstībai, tā arī negatīvi, jo mazapdzīvotā Latvijā kļūst pievilcīga pasaules pārapsdzīvotā teritoriju iedzīvotājiem. Ekoloģiskās pēdas nospiedums un biokapacitāte uz vienu iedzīvotāju redzama 2. attēlā.¹⁶

Salīdzinot ar situāciju pasaulē, Eiropā un dažās lielajās un arī mazajās valstīs, Latvijā attiecība starp bioloģisko kapacitāti un ekoloģiskās pēdas nospiedumu ir pozitīva — starpība 2,6 gha/iedzīvotāju. Nevar tomēr neredzēt, ka iemesls šādai labvēlīgai situācijai ir ne tik daudz bioloģisko resursu racionāla

2. att. Ekoloģiskās pēdas nospiedums un biokapacitāte

apsaimniekošana, cik vājā tautsaimniecības pamatnozarju attīstība, iedzīvotāju skaita samazinājums un to zemais dzīves (patēriņa) līmenis. Uzmanību saista fakts, ka Latvijā ekoloģiskās pēdas nospiedums pat nedaudz pārsniedz Eiropas vidējo, ko nevar teikt par iedzīvotāja labklājības līmeni. Latvijas ekoloģiskās pēdas nospieduma struktūrā noteicošā loma (52%) ir meža resursu izmantošanai, jo, saskaņā ar aprēķināšanas metodi, koksnes iegūšana tās izstrādājumu un siltumenerģijas ražošanai tiek kvalificēta kā patēriņš un iekļauta ekoloģiskās pēdas nospiedumā. Līdzīga situācija ir arī Igaunijā. Turklāt tās ekoloģisko pēdu visvairāk palielina CO₂ izmeši, ko rada degslānekļa izmantošana elektroenerģijas ražošanai. CO₂ izmešu absorbēšanas platība Igaunijā veido 3,15 gha/ iedzīvotāju, Lietuvā — 1,54 un Latvijā — 0,86 gha. Mežiem klātā teritorija un zvejniecībai pieeja-

mās platības veido lielāko daļu Baltijas valstu bioloģiskās kapacitātes. Šiem un arī citiem dabas resursiem ir nozīmīga loma tautsaimniecības attīstībā un iedzīvotāju labklājības nodrošināšanā, jūtami nepalielinot ekoloģiskās pēdas nospiedumu.

Ekonomikas attīstību nevar nodrošināt ar literāri daiļskanīgu plānu sarakstīšanu. Valsts institūciju uzdevums ir radīt labvēlīgus nosacījumus saimniecisko objektu darbībai. Maldīgi būtu šo tēzi izprast tā, ka valsts uzdevums ir subsidēt atsevišķu uzņēmumu darbību. Raugoties no valsts viedokļa, saimniecisko objektu funkcionēšana nav pašmērķis, bet tikai līdzeklis iedzīvotāju nodarbināšanai, viņu ienākumu un valsts budžeta ieņēmumu nodrošināšanai. Šie mērķi nav Latvijas specifika, tie piemīt jebkurai valstij. Tā kā uzņēmējiem, resp., kapitāla īpašniekiem ir plaša izvēle sava objekta dislocēšanai, valstij, ja tā

LETONIKAS AVOTI

vēlas, lai uzņēmēji darbotos tās teritorijā, jāveido tādas prasības un nosacījumi, kas nav sliktāki par citās valstīs iedibinātajiem vai veidojamiem. Iespējas te nav sevišķi plašas. Nozīmīgākās ir: nodokļu lielums un struktūra, pieļaujamās ietekmes uz apkārtējo vidi regulējošie normatīvi, darba likumdošanā noteiktās normas, likumu stabilitāte un skaidrība, un tml.

Katra valsts ir ieinteresēta, lai tās teritorijā darbotos stabili saimnieciskās darbības objekti. Tādi var būt tikai tie, kas spējīgi piedāvāt tirgū konkurētspējīgu produktu. Viens no būtiskiem kāda uzņēmuma konkurētspējas nosacījumiem ir tā ražošanas apjoma optimalitāte, tā atbilstība mūsdienu tehnikas un tehnoloģijas radītajām iespējām. Realitāte ir tāda, ka racionāli izmantot tehniskā progresa pavērtās iespējas var tikai lielražotāji, kuru produkcijas apjoms parasti pārsniedz mazas valsts tirgus ietilpību. Atstājot malā jautājumus par spēju ieņemt un noturēt attiecīgu pasaules tirgus nišu un ražošanas prasmju (*know how*) jautājumus, lielu uzņēmumu veidošanai vajadzīgas arī lielas investīcijas. Tā kā mazā, turklāt atpalikušā valstī tādu finanšu resursu nav, to finansētāji var būt galvenokārt ārvalstu rezidenti, korporācijas un apvienības.

Apstākļos, kad investori nav valsts rezidenti, aktuāls kļūst jautājums par viņu un Latvijas interešu sabalansēšanu. Ir acīmredzams, ka tās nav identiskas. Investoru interese ir samērā vienkārša un skaidra — gūt pēc iespējas lielāku peļņu, katrā ziņā ne mazāku, kā varētu sasniegt citā pasaules reģionā, un īsā laikā nodrošināt ieguldījumu atmaksāšanos. Latvijas intereses ir sarežģītākas. Būtu aplami tās reducēt uz investīciju apjomu, kā to nereti mēģināja darīt daži politiķi un ierēdņi. Izpratnes trūkums par ārējo investīciju piesaistes mērķiem un kritērijiem to lietderības novērtēšanā ir viens no Latvijas līdzšinējo neveiksmju iemesliem.

Raugoties no sabiedrības viedokļa, jaunu uzņēmumu veidošana un esošo paplaši-

nāšana ir valsts galvenā ekonomiskā mērķa sasniegšanas līdzeklis. Par ekonomikas attīstības galveno mērķi jāuzskata tautas labklājības kāpināšana, tās līmeņa tuvināšana attīstītajās valstīs sasniegtajiem rādītājiem, investīciju lietderība jāvērtē no to lomas šī mērķa realizācijas nodrošināšanā. Šo uzdevumu jaunradītie vai paplašinātie objekti veiks tad, ja tie radīs pietiekamu skaitu labi apmaksātu darba vietu un būs stabils avots līdzekļu ieplūdei konsolidētajā valsts budžetā. Vienkāršoti runājot, var teikt, ka Latvijai ir gluži viena alga, ko, kā un cik daudz ražo vai kādus pakalpojumus sniedz tās teritorijā dislocētie saimnieciskās darbības objekti. Svarīgs ir to piensums valsts neto nacionālajā ienākumā, saprotams, ievērojot noteiktos vides un citus normatīvus. Citiem vārdiem runājot, Latvijai vajadzīgi uzņēmumi, kas ražo naudu nodarbināto iedzīvotāju darba samaksas un budžeta ieņēmumu veidā.

Politiku un arī ekonomistu vidē plaši izplatīts viedoklis, ka Latvijā prioritāri ir uzņēmumi, kas ražo produkciju ar lielu pievienoto vērtību (PV). Raugoties no valsts ekonomiskā mērķa skatu punkta, šī rādītāja nozīmi nevar vērtēt viennozīmīgi, jo ne katra PV veicina tā sasniegšanu. Ļoti būtiska loma ir PV struktūrai. No to veidojošo elementu četrām galvenajām daļām, Latvijas ienākumu palielināšanā pilnīgi iekļaujas tikai divas — darba izmaksas (strādājošo atalgojums un algas nodokļi) un t.s. citi nodokļi (dabas resursu, nekustamā īpašuma un tml.). Kapitāla izmaksas (pamatlīdzekļu amortizācijas summa) Latvijas neto nacionālo ienākumu parasti nepalielina, jo nolietotās ražošanas iekārtas izgatavo ārvalstīs un to iegādei izlietotie līdzekļi aizplūst pāri robežai. Arī ceturrtā sastāvdaļa — uzņēmuma tīrais ienākums, resp., peļņa var tikai daļēji veicināt vai vispār neveicināt valsts ienākuma palielināšanu. Iemesli ir vairāki:

- 1) Lielu investīciju gadījumā (> 10 milj. Ls) pirmos desmit gadus saimnieciskie objekti uzņēmuma ienākuma nodokli (UIN) vispār nemaksā.

- 2) Ar šo nodokli apliekamo peļņas daļu nosaka, no tīrā ienākuma kopsummā atskaitot aptuveni vienu pamatlīdzekļu amortizācijas gada normu. Augot mehanizācijas un automatizācijas līmenim, palielinās pamatlīdzekļu vērtība un to amortizācijas summas, attiecīgi samazinot vai pat pilnīgi izslēdzot ar UIN apliekamo peļņas daļu.
- 3) Pati nodokļu likme (15%) ir neliela, katrā ziņā ievērojami mazāka nekā lielākajā daļā ES valstu. Visa tā rezultātā kādā ražošanas procesā iegūtā lielā PV ne katreiz nodrošina arī adekvātu Latvijas ieguvumu. To pārliecinoši apstiprināja mūsu 2002. gadā izdarītais koksnes pārstrādes uzņēmumos radītās PV un Latvijas ieguvuma no tā salīdzinājums ar paredzēto ieguvumu no projektētās celulozes rūpnīcas. Izrādījās, ka tā, attiecinot uz vienu kubikmetru koksnes, nodrošinot daudz augstāku PV, dotu Latvijai vairākas reizes mazāku ieguvumu nekā tradicionālie tās pārstrādes veidi (zāgmateriālu un skaidu plātņu ražošana).¹⁷

Teiktais tomēr nav jāuztver kā PV rādītāja noniecinājums. Šis rādītājs daudzos gadījumos atspoguļo uzņēmuma modernizācijas pakāpi un tā konkurētspēju. Uz novecojušu tehniku un roku darbu balstīti uzņēmumi parasti nav konkurētspējīgi un nevar ilgstoši funkcionēt un nodrošināt darba vietas valsts iedzīvotājiem. Iepriekš teiktais jāsaprot kā rosinājums izvairīties no PV rādītāja fetišizācijas, kā kritēriju kāda objekta vērtēšanā izmantot tā pienesuma apjomu valsts neto nacionālā ienākuma palielināšanā.

Lai gan Latvijai, kā norādīts, nav svarīgi, ko, kā un cik daudz ražot, to nevar attiecināt uz uzņēmuma īpašniekiem jeb investoriem. Tiem, lai sasniegtu savu mērķi — gūtu peļņu, tirgū jāpiedāvā konkrēts produkts. Tā izgatavošanai nepieciešamas izejvielas, enerģija un citi resursi, ieskaitot arī iespēju utilizēt ražošanas procesa atkritumus un absorbēt izmešus atmosfērā. No šī viedokļa Latvijai ir savas

priekšrocības, kas jūtami vājina tās negatīvo faktoru ietekmi. Galvenais starp pēdējiem ir maza vietējā tirgus ietilpība, kura lomu mazīna arī relatīvi izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis.

Zemeslodes pārapsūtošībai palielinoties, saasinās izejvielu problēma. Ne velti Pasaules dabas fonds virs valstu saraksta par to ekoloģiskās pēdas nospiedumu ievietojis tēzi: "Izejvielas tas ir karš" (*Raw is War*). Latvijā vēl dzīvīgs ir uzskats, ka te nav, vai ir ļoti maz rūpniecībai derīgo izejvielu. Šāda atziņa daļēji ir pareiza attiecībā uz fosilajiem izkraņiem. Blakusefekts šādam viedoklim ir arī esošo bioloģisko resursu un nemetālisko minerālu iegulu nozīmes nepietiekama novērtēšana. Laika posmā pēc valsts neatkarības atgūšanas meži, kūdras iegulas un nemetālisko minerālvielu iegulas netika uzskatītas par nācijai nozīmīgiem resursiem. Turpretim citu valstu uzņēmēji labi zināja, ka, piemēram, mežu platība pasaulē sistemātiski samazinās un, palielinoties planētas iedzīvotāju skaitam, vēl straujāk sarūk to platība, attiecinot uz vienu iedzīvotāju. Saskaņā ar ASV zinātnieku pētījumu¹⁸ no 2000. līdz 2005. gadam pasaules mežu platība sarukusi par 1011 tūkst. km². Tāpat ikgadējais samazinājums pārsniedz 200 tūkst. km² jeb ir līdzīgs vairāk nekā trim Latvijas teritorijām. Latvijā iedibinātais liberālās ekonomiskās politikas princips pavēra iespēju jebkuram pasaules uzņēmējam pieeju tās resursiem. Nav nejaušība, ka pirmie modernie uzņēmumi, kurus pēc neatkarības atjaunošanas šeit izveidoja ārējie investori, bija lielas modernas kokzāģētavas, kas, izmantojot vietējos koksnes resursus, ražoja zāgmateriālus un eksportēja tos uz ārzemēm. Valsts institūcijas neprasiņa, lai tiktu veidotas šo pusfabrikātu tālākas pārstrādes ražotnes, kas, nodarbinot vietējos iedzīvotājus, izgatavotu mēbeles, būvdetaļas un citus izstrādājumus. Latvijas mežu resursi tika izmantoti citu valstu iedzīvotāju nodarbināšanai un to labklājības vairošanai. Līdzīga situācija izveidojās arī nemetālisko minerālo

resursu ieguves un izmantošanas jomā. Arī tie joprojām tiek iegūti un liela daļa bez tālākas pārstrādes eksportēti, praktiski nedodot piensumu Latvijas iedzīvotāju labklājības vairošanā. Nav nejaušība, ka pat krīzes gados, strauji samazinoties apstrādes rūpniecības ražošanas un tās produkcijas eksporta apjomam, ieguves rūpniecība turpina darboties iepriekšējā līmenī.

Ārējo investoru interese neaprobežojās tikai ar koksnes resursu pārstrādes uzņēmumu izveidi. Izmantojot valsts institūciju vienaldzīgo attieksmi

21. gs. pirmās dekādes otrajā pusē tie realizēja masveidīgu meža zemju iegādi, pārņemt tos no privātajiem attiecīgo platību īpašniekiem. Saskaņā ar internetā publicēto informāciju (atsaucoties uz "Latvijas Avīzi") ārzemniekiem jau pieder 1569877 hektāri mežu zemes.¹⁹ Salīdzinot šo skaitli ar valsts teritorijas kopējo un meža zemju platību, iznāk, ka tikai mežu zemju veidā ārzemniekiem pieder 24,3% Latvijas teritorijas, 44,9% meža zemju un 87,7% nevalstiskā sektora mežu. Tas nav viss. Ārvalstnieki, galvenokārt skandināvi, ir jau iegādājušies lielas lauksaimniecības zemju platības un turpina tās paplašināt. Dažos Zemgales un Pierīgas pagastos lielākā daļa lauksaimniecības zemes jau pieder ārvalstniekiem. Nosaukt situāciju kā satraucošu, šķiet, būtu pārāk maigs apzīmējums, vēl jo vairāk tādēļ, ka pēc šo faktu publikācijas nav manīta nekāda reakcija nedz valsts likumdevējos, nedz arī pārvaldes institūcijās.

Latvijā noris process, kurš stipri atgādina 13. gs. notikumus, tikai ar to atšķirību, ka tagad vietējo iedzīvotāju "atbrīvošana" no zemes notiek kulturāli, pat brīvprātīgi. Rodas jautājums, vai ar minētajiem faktiem "atbrīvošanas" process ir noslēdzies un iestājies stabils laiks vismaz īpašuma attiecību jomā? Vērojot jezgu ap nekustamā īpašuma nodokli, šķiet, ka tāds laiks vēl nav pienācis. Tiek izteikti aicinājumi palielināt nodokli dzīvokļiem un dzīvojamām mājām, jo tā likme, attiecino-

pret objekta kadastrālo vērtību, esot ievērojami mazāka nekā attīstītajās valstīs. Noklusēts tiek, ka dzīvoklis vai dzīvojamā māja ienākumu nerada. Nodokli persona maksā lielākoties no darba ienākumiem, kuru lielums nav salīdzināms ar tiem, ko saņem Rietumvalstu līdzīgas kvalifikācijas darbinieki. Otra problēma ir paša īpašuma tā saucamā kadastrālā vērtība. Saskaņā ar pastāvošo kārtību to nosaka nevis pēc objekta ienesīguma, bet pamatojoties uz informāciju par līdzīgu objektu pārdošanas cenu. Tā kā prestižās vietās bagāti pircēji (arī ārvalstnieki), lai tiktu pie zemes gabala, par cenu nekaulējas, arī pārējo iedzīvotāju īpašumi tiek vērtēti līdzīgi. Balstoties uz šādu kadastrālo vērtību, tiek noteikts arī nodoklis. Nespējot to samaksāt, īpašniekam agri vai vēlu tas būs jāpārdod un jāseko citiem darba un normālas dzīves apstākļu meklētājiem aiz Latvijas robežām. Publikācijā²⁰ un iesniegumā Ministru kabinetam sniegtais kadastrālās vērtības noteikšanas metodes nepilnību skaidrojums palika bez rezultātiem. Apzināti vai neapzināti Latvijā tiek radīti apstākļi, kas veicina tās pamatiedzīvotāju emigrāciju, atbrīvojot telpu imigrantu ieplūdei no pārāpdzīvotajām zemēm.

Problēmu pārstāsts liecina, ka Latvijā iekšējo un ārējo apstākļu ietekmē izveidojusies cilvēku dzīvei nelabvēlīga ekonomiskā un sociālā situācija. Tās pamatā ir situācijai neatbilstoši risinājumi vai tai atbilstošu risinājumu trūkums, realizējot tautsaimniecības pārveides procesu, kā arī pasaulē notiekošo radikālo pārmaiņu ietekmes nepietiekama apzināšana un ievērošana. Tā kā risinājumu sagatavošanā un realizācijā iesaistītajiem politiķiem un ierēdņiem trūka vajadzīgo zināšanu un izpratnes, pārlieku lielas cerības tika liktas uz ārvalstu un starptautisko organizāciju konsultantu fragmentāriem padomiem. Vietējo ekonomikas problēmu pētnieku zināšanas tautsaimniecības attīstības jautājumu izstrādē netika izmantotas.

Latvijas iekšējā situācija un ār pasaules problēmu samezglējumi diktē nepieciešamī-

bu izstrādāt pasākumus, kuru realizācija radītu nosacījumus attīstību bremsējušo šķēršļu pārvarēšanai un padarītu Latviju par normālu valsti — valsti, kuras iedzīvotājiem ir stabila sociāli ekonomiskā situācija, skaidrs nākotnes redzējums, kurā norit normāls iedzīvotāju ataudzes process un tie nevēlas valsti pamest. Pieredze rāda, ka šādu sarežģītu pētniecisko darbu nevar kvalificēti veikt nedz ierēdņi, nedz arī starptautisko organizāciju speciālisti epizodisku vizišu laikā. Ir nobriedusi nepieciešamība tautsaimniecības attīstības problēmu izstrādei radīt speciālu pastāvīgi darbojošos, no politisko partiju ietekmes neatkarīgu institūciju (smadzeņu centru), koncentrējot tajā valsts talantīgākos ekonomikas zinātnes kadrus.

Avoti un piezīmes

- ¹ Kehris O. No makroekonomiskās stabilitātes uz drošību. *Diena Lietišķam Cilvēkam*. 1994. 14. febr.
- ² *Latvijas tautas saimniecība. Statistikas gadagrāmata '90*. Rīga: Avots, 1991. 30. lpp.
- ³ *Latvijas statistikas gadagrāmata 1998*. Rīga, 1998. 319. lpp.
- ⁴ Viens globālais hektārs ir platība, kuras bioloģiskā produktivitāte atbilst pasaules vidējai viena hektāra produktivitātei.
- ⁵ <http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GEN/page/glossary/>
- ⁶ <http://www.census.gov/ipc/www/idb/world-pop.php>
- ⁷ Vakarneidžels M., Rīss V. *Mūsu ekoloģiskās pēdas nospiedums. Kā samazināt cilvēka ietekmi uz zemeslodi*. Rīga: Phare, Norden AB, 2000. (Grāmata publicēta pēc LR Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas pasūtījuma.)
- ⁸ http://www.footprintnetwork.org/images/uploads/Ecological_Footprint_Atlas_2009
- ⁹ http://www.footprintnetwork.org/gfn_sub.php?...footprint
- ¹⁰ <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats>
- ¹¹ http://www.worldmapper.org/posters/worldmapper_map322.ver5.pdf
- ¹² http://www.mongabay.com/gapo/population_projections.htm
- ¹³ <http://www.marketoracle.co.uk/Article/17644.html>
- ¹⁴ <http://www.footprintnetwork.org>
- ¹⁵ <http://www.footprintnetwork.org>
- ¹⁶ <http://www.footprintnetwork.org>
- ¹⁷ Guļāns P. Latvijas ekonomika laikmeta griežos. *Rakstu izlase*. Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 2003. 140.–176. lpp.
- ¹⁸ <http://www.delfi.lv/archive/print.php?id=31514677>
- ¹⁹ <http://www.delfi.lv/archive/index.php?id=30703517>
- ²⁰ Guļāns P. Nekustamā īpašuma nodokļa samēzģlojumi. *Latvijas Vēstnesis*. 2006. 10. marts.

LATVIA'S ECONOMY ON THE BACKGROUND OF THE WORLD'S CONTRADICTIONS

Pēteris Guļāns

Summary

Key words: *national economy of Latvia, economic backwardness*

In the arrangement of the EU states according to their economic potential (GDP per capita) Latvia occupies one of the lower places. A lot of plans and conceptions elaborated by the officials appeared useless in explanation of the possibilities of the economic development. Incidentally, the causes of backwardness and the role of the world background in functioning of the economy were not ascertained.

This backwardness is largely the result of the mistakes made in the early 1990s in transformation of the economy. While liquidating the socialist way of production, little was done to adjust the enterprises for work in the free-market system. Latvia's industrial potential collapsed at a fast pace. As a result the most important resource inherited from the previous system – the accumulated experience of industrial labour, became worthless. Changes in agriculture were directed at restoring pre-soviet property right and recreating small farm system thus ignoring the changes in world agricultural sector during the last 50 years. The quality of these restructurings is well characterized by the fact, that Latvia, among all the post socialist countries, experienced the greatest decrease of its economic potential. The instability of the economic situation and hopeless future prospects called forth mass emigration. Thus, conditions were created for the Latvian nation to fall into decay.

Years of restoration of independence of Latvia fell within the period of deepening of the world's main contradictions. The mid 1980s witnessed the emergence of a new era: mankind began to consume more than nature could regenerate. The world population are eating up the Earth's stock of natural capital. The destructive process of the globe may be stopped by diminishing its population or cutting the consumption rates. The necessity of these measures is as obvious as the impossibility of apply its.

Cutting the number of population by stopping its growth first is hindered by ancient tradition and the demographic behaviour dictated by some ruling religions. The average level of consumption or the ecological footprint, in the poor (low income) countries is insignificant. Further decrease will stimulate migration, aggravation of inter-ethnic relation's and increase the threat of terrorism. Partial improvement could be attained by lowering the consumption level in the high income countries where it surpasses world's average 2.3 times and the affordable Earth resources 3.4 times. It is clear that lowering of consumption for inhabitants of rich countries is unacceptable. However, as it seems, such changes are inevitable. Entrepreneurs of the Western countries will be able to sell their products only if their prices do not exceed those offered by businessmen of the new superpowers. In order to cut the production costs, they will be forced to lower the workers wages. As a result there will be a drop in consumption and ecological footprint. It is to be expected that in the future all the countries will be forced to adjust the prices of production, respectively, wages and the consumption level of an individual to the rate which will emerge in the new developing powers.

The Latvian biological capacity exceeds its ecological footprint. The local resources, however,

serve insufficiently to raise the living standards of the population. These resources (forest lands, cropland, etc.) are purchased by foreign investors. The local situation and the aggravation of world contradictions dictate the necessity to expand the studies of Latvia's problems and elaborate measures the fulfilment of which would make Latvia a state whose population enjoy social and economic stability and have clear future prospects, in which a normal reproduction process takes place and there is no reason for them to leave the country. According to the experience, Latvian officials or visiting specialists of international organizations cannot secure the solution of these complex problems. To cope with this task, a special, constantly working institution (brain tank), independent of party impact, should be created by employing there the most talented economic researchers.